

Гетьманщина за правління Івана Мазепи

1. Гетьманування Івана Мазепи

Після укладення «Вічного миру» для Московії склалися сприятливі умови для активізації боротьби за Північне Причорномор'я і припинення турецько-татарських нападів.

Із цією метою **у 1687 р.** було здійснено спільний **Кримський похід** московського і козацького військ під командування В. Голіцина (фаворита цариці Софії) і гетьмана І. Самойловича. Похід завершився повним провалом. Провину за це поклали на Самойловича, що стало приводом до усунення його з гетьманства.

Невідомий художник.
Портрет Івана Мазепи

Новим гетьманом обрано **Івана Мазепу**, який у таборі на р. Коломак підписав новий договір з московською владою. **Коломацькі статті** ґрунтувалися на основі Глухівських домовленостей Д. Многогрішного, але ще більше посилювали вплив царату.

Гетьману заборонялося без царського дозволу позбавляти старшину керівних посад, а старшині, відповідно, самочинно скидати гетьмана.

Значно обмежувалося право гетьмана розпоряджатися військовими землями.

Передбачалося розміщення у тогочасній гетьманській столиці, полку московських стрільців. Перед гетьманом ставлять ідеологічне завдання, аби «...Малоросію не називали землею Гетьманською, а лише визнавали землю, яка знаходиться в царській самодержавній владі».

Завдання 1.

Поміркуйте, чому царський уряд прагнув обмежити вживання назви «Гетьманщина»?

На першому етапі гетьманування Мазепа **дотримувався політики добрих відносин із Москвою**: доповідав про «витівки» запорожців, придумував народні рухи, посилав козацькі полки в далекі північні райони за межі Гетьманщини. За рахунок України утримувалися не лише козацькі, а й російські війська.

У соціально-економічній політиці гетьман зробив основну ставку на козацьку старшину і українську шляхту, прагнучи перетворити їх на привілейований соціальний стан.

Мазепа сприяв зростанню великого старшинського і монастирського землеволодіння, **упорядкуванню панщини** для селян (два дні на тиждень).

За роки свого гетьманування він видав понад тисячу універсалів про передачу старшині, монастирям та великим купцям у володіння сотні сіл з десятками тисяч селян.

Сам гетьман мав близько 100 тис. селян в Україні та 20 тис. селян у Росії. Наслідком такої політики стало посилення всіх форм визиску селян, козаків і міщан, загострення соціальних суперечностей в українському суспільстві.

Крім того Мазепа здійснив перепис козацького стану, утруднивши тим самим перехід до нього з інших суспільних станів.

Але політику Мазепі історики оцінюють по-різному. Російська дослідниця Т. Таїрова-Яковлева зауважує, що **у 1690 р.** було вирішено, щоб оренда (як на горілку, так і на тютюн) була віддана не одноосібним орендарям, а містам і селам — «на громаду».

Причому частина оренди йшла б у військовий скарб, а решта — на спільні потреби, козацькі й громадські. Такі реформаторські дії гетьмана І. Мазепи призвели до того, що вже **в 1693 р.** українські міста та полки наповнили свої скарбниці додатковими коштами. Кошти витрачалися на будівництво церков, купівлю дзвонів, зміцнення міських фортифікацій, нагромадження запасів пороху, лиття гармат тощо.

Зберігалася потреба у боєздатному козацькому війську. **У 1698 р.** козаків було поділено на спроможних виконувати воєнну службу (виборні) й неспроможних (підпомічників), які мали допомагати виборним у веденні господарства. Такий самий поділ згодом був запроваджений і на Слобожанщині.

Одним із найважливіших напрямків загальної державної політики І. Мазепи була **культурно-просвітницька діяльність**. У розвиток української освіти, науки, архітектури, літератури, книгодрукування гетьман вкладав величезні кошти з державної військової скарбниці та власні кошти, справедливо вважаючи, що лише в такий спосіб Україна може зрівнятися з європейськими державами.

Промовистим є той факт, що лише під його безпосереднім наглядом і керівництвом споруджувалося 12 храмів. За гетьманування Мазепи було відновлено багато старовинних храмів княжої доби.

Внесок Мазепи в розвиток архітектури й будівництва був настільки значним, що тогочасний архітектурний стиль дослідники називають «мазепинським бароко».

Багато нових споруд з'явилося в Києві. У 1690 р. було збудовано нове приміщення Києво-Могилянського колегіума, у 1698 р. Богоявленську церкву Братського монастиря, дзвіницю Софійського собору, до 1695 р. — обнесено новим муром Києво-Печерську лавру.

На думку дослідників, така цілеспрямована й всеохоплююча культурницька діяльність І. Мазепи дозволяє говорити про неї не просто як про меценатство, а як про сплановану далекоглядну державну політику.

2. Повстання під проводом С. Палія (1702–1704 рр.).

У 1699 р. Річ Посполита уклала мирну угоду з Османською імперією і отримала Поділля. Турецька загроза ослабла, тому сейм не забарився ліквідувати правобережне козацтво. Узимку 1702 р. польське військо захопило декілька козацьких міст, що пришвидшило початок повстання.

У липні 1702 р. рух охопив Київщину, а **на початку 1703 р.** повстанці взяли узяли під контроль значну частину Правобережної України. Народні виступи ширилися на Волині і Поділлі, й дійшли до Галичини. Польське військо не мало достатніх сил для придушення повстання. Загони С. Палія могли підтримати шведів у подіях Північної війни. Це занепокоїло Москву, яка наказала І. Мазепі втрутитися у конфлікт.

Навесні 1704 р. війська гетьмана перейшли Дніпро та зайняли Київщину і Волинь. Семена Палія заарештували, а пізніше заслали до Сибіру. Річ Посполита, в умовах війни зі Швецією, не могла боротися за українські землі.

Об'єднання Правобережної та Лівобережної України за Мазепи тривало від 1704 р. до подій 1708–1709 рр.

3. Північна війна і Україна.

У **1700 р.** розпочалась тривала **Північна війна** між Московським царством і Швецією за панування на Балтиці. Російське командування використовувало козаків на території Московії, Прибалтики, Речі Посполитої.

Козацькі загони зазнавали значних втрат, потерпали від утисків та образ московських воєначальників. Невдоволення постійно зростало, бо козаків використовували на будівництві нових доріг, каналів, фортець та інших укріплень.

Страждало й інше українське населення, яке зобов'язане було власним коштом споряджати козацькі війська для щорічних походів на північ.

У **1708 р.** Карл XII розпочинає похід на російські землі. Це спонукало гетьмана до більш рішучих дій задля визволення Гетьманщини. Мазепа вирішив об'єднатися зі шведами та **24 жовтня 1708 р.** разом із старшиною виїхав на зустріч із Карлом XII.

29–30 жовтня 1708 р. між українцями та шведами було укладено **договір**. Він передбачав незалежність українських земель, повернення усіх загарбаних Московією територій.

Шведський король зобов'язувався захищати Козацьку державу, І. Мазепа мав бути довічним князем України. Для ведення війни шведські сили могли займати п'ять українських міст (Стародуб, Мглин, Батурин, Полтаву та Гадяч).

Коли Петро I дізнався про події в Україні, він оголосив Мазепу зрадником, і у зверненні до українців звинуватив Мазепу у намірі повернути Україну Польщі, а православні церкви й і монастирі передати греко-католикам.

Цар наказав Меншикову зруйнувати гетьманську резиденцію — **Батурин**. Зрадник показав московським воякам таємний хід, **2 листопада 1708 р.** місто було захоплене, спалене, тисячі його жителів по-звірячому вбиті.

Коли Мазепа переконав запорожців на чолі з отаманом К. Гордієнком приєднатися до нього, Петро I наказав знищити Січ. Московські війська підступом захопили козацьку фортецю і спалили її **14 травня 1709 р.**

Жорстокими діями московський цар намагався утримати українців від співпраці зі шведами та силами з військом І. Мазепи.

Навесні 1709 р. шведські війська розпочали облогу Полтави. До міста прибув Петро I з новими силами. У доленосній **Полтавській битві 27 червня 1709 р.** шведське військо зазнало поразки. Сили Швеції та Польщі суттєво ослабли.

Для України наслідки Полтавської битви стали тяжким випробуванням, адже російський уряд постійно обмежував автономію Гетьманщини. Українськими землями прокотилася хвиля царського терору.

Шведи вивезли І. Мазепу і його прибічників на землі Туреччини. Там, у 1709 р. біля неподалік міста Бендери, гетьман помер.

Завдання 2.

- 1) *Визначте основні досягнення і прорахунки гетьманування Івана Мазепи.*
- 2) *Складіть розгорнутий письмовий план для створення історичного портрету Мазепи.*